

SUBTITR TARJIMASI TADQIQOTLARIDA KORPUSGA ASOSLANGAN
YONDASHUVLAR: “O‘TKAN KUNLAR” FILMI MISOLIDA

<https://doi.org/10.70728/qdpi.v08.i01.031>

Bakiyev Faxriddin Jamshit o‘g‘li

Samarqand davlat chet tillar instituti tadqiqotchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘zbek badiiy filmlarining ingliz tiliga subtitrlar orqali tarjimasini o‘rganishda korpusga asoslangan yondashuvlarning imkoniyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot materiali sifatida 1969-yilda rejissyor Yo‘ldosh A‘zamov tomonidan suratga olingan “O‘tkan kunlar” filmining o‘zbekcha subtitrlari hamda 2024-yilda SamDChTida tayyorlangan inglizcha subtitrlar tarjimalari tanlandi. SubtitleEdit dasturi yordamida tayyorlangan subtitrlar AntConc dasturida parallel korpus sifatida tahlil qilindi. Tadqiqotda AntConc dasturining ko‘p qo‘llanilgan so‘zlar va so‘z birikmalari (“word list” va “concordance”) funksiyalaridan foydalanilib, belgilar (tokenlar) soni, so‘z qo‘llanilish chastotasi, olmoshlar va mustaqil so‘zlarning taqsimlanishi, shuningdek, milliy-madaniy birliklarning kontekstdagi tarjima yechimlari o‘rganildi. Natijalar inglizcha subtitrlar tarjimalarida tokenlar sonining ko‘pligi, ixchamlik tamoyilining to‘liq saqlanmaganligi hamda ayrim madaniy birliklarning tarjimasida semantik va pragmatik moslashuv muammolari mavjudligini ko‘rsatdi. Tadqiqot audiovizual tarjimani o‘rganishda korpusga asoslangan yondashuvlarning samaradorligini tasdiqlaydi.

Kalit so‘zlar: subtitrlar tarjimasini, audiovizual tarjima, korpusga asoslangan tadqiqot, AntConc, parallel korpus, milliy-madaniy birliklar, tabiiylik

Abstract. This article explores the potential of corpus-based approaches in the study of subtitling Uzbek films into English. The research is based on the Uzbek subtitles of the film “O‘tkan kunlar” (Bygone Days) (1969), directed by Yuldots Azamov, and its English subtitles produced in 2024 at Samarkand State Institute of Foreign Languages. The subtitles were compiled using SubtitleEdit and analyzed as a parallel corpus with the help of AntConc software. Employing word list and concordance tools, the study examines token distribution, word frequency patterns, the use of pronouns and content words, as well as the translation of culture-specific items in context. The findings reveal a noticeable increase in token count in the English subtitles, indicating deviations from subtitling norms of brevity, along with challenges in achieving semantic and pragmatic equivalence when translating culturally marked expressions. The study demonstrates the relevance and effectiveness of corpus-based methods in audiovisual translation research.

Keywords: subtitling, audiovisual translation, corpus-based study, AntConc, parallel corpus, culture-specific items, naturalness

Аннотация. В статье рассматриваются возможности корпусно-ориентированного подхода в изучении субтитрового перевода узбекских художественных фильмов на английский язык. Материалом исследования послужили узбекские субтитры фильма «Минувшие дни» (1969), снятого режиссёром Юлдошем Азамовым, а также их английский перевод, выполненный в 2024 году в Самаркандском государственном институте иностранных языков. Субтитры были подготовлены с помощью программы SubtitleEdit и проанализированы в виде параллельного корпуса с использованием программного обеспечения AntConc. С применением функций «word list» и «concordance» исследуются количество токенов, частотность словоупотребления, распределение местоимений и знаменательных слов, а также особенности перевода национально-культурных единиц в контексте. Результаты анализа выявили увеличение объёма английских субтитров по сравнению с оригиналом, что свидетельствует о нарушении принципа лаконичности, а также о трудностях семантической и прагматической адаптации культурно маркированных элементов. Работа подтверждает эффективность корпусных методов в исследованиях аудиовизуального перевода.

Ключевые слова: субтитровый перевод, аудиовизуальный перевод, корпусно-ориентированное исследование, AntConc, параллельный корпус, национально-культурные единицы, естественность

Kirish. So‘nggi yillarda audiovizual mahsulotlar hajmining keskin ortishi hamda ularning global auditoriyaga taqdim etilishi tarjimaning yangi shakllari va yondashuvlariga bo‘lgan ehtiyojni kuchaytirdi. Ayniqsa, filmlar va seriallarning subtitrl orqali tarjimasi tomoshabinlar uchun xorijiy til va madaniyatni qabul qilishda muhim vositaga aylanmoqda. Subtitrl tarjimasi o‘ziga xos lingvistik, texnik va madaniy cheklovlariga ega bo‘lib, tarjimondan nafaqat semantik aniqlik, balki ixchamlik, o‘qiluvchanlik va kontekstual moslashuvni ham talab etadi. Shu bois subtitrl tarjimasini tizimli va empirik asosda o‘rganish audiovizual tarjimashunoslikning dolzarb yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

An‘anaviy qiyosiy tarjima tadqiqotlari asosan aslyat va tarjima matnlar o‘rtasidagi farqlarni sifat jihatdan tavsiflashga qaratilgan bo‘lib, ko‘pincha tarjima jarayonida yuzaga keladigan miqdoriy va tizimli o‘zgarishlarni to‘liq ochib bera olmaydi. Xususan, film dialoglari kabi ko‘pmodalli va og‘zaki nutqqa yaqin matnlarni tahlil qilishda faqatgina ko‘chim (shift) tushunchasiga tayangan yondashuvlar ma‘lum darajada cheklangan natijalar beradi. Film dialogining tabiiyligi, ishonarliligi va tomoshabin tomonidan qabul qilinishi kabi omillar esa ko‘proq empirik va miqdoriy (kvantitativ) tahlilni talab etadi. Shu nuqtayi nazardan, korpusga asoslangan yondashuvlar tarjimashunoslikda, xususan, audiovizual tarjimini o‘rganishda muhim metodologik burilish yasadi. Elektron matnlar korpuslari yordamida tarjima qilingan dialoglarni asl matnlar bilan tizimli tarzda taqqoslash, so‘z qo‘llanilish chastotasi, token-belgilar taqsimoti, diskurs birliklari va madaniy belgilangan

elementlarning real qo‘llanilishini aniqlash imkoniyati yuzaga keldi. Tadqiqotchilar ta’kidlaganidek, bunday yondashuv tarjima tiliga xos tipik xususiyatlarni ochib berish bilan birga, dublyaj va subtitrlar matnlarining tabiiy og‘zaki nutqdan qay darajada farq qilishini aniqlashga xizmat qiladi [1, 233].

Mazkur maqolada o‘zbek badiiy filmlarining ingliz tiliga subtitrlar orqali tarjimasini o‘rganishda korpusga asoslangan yondashuvlarning amaliy imkoniyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot materiali sifatida 1969-yilda rejissyor Yo‘ldosh A‘zamov tomonidan suratga olingan “O‘tkan kunlar” filmining [9] o‘zbekcha subtitrlari hamda ushbu filmning 2024-yilda SamDChTI Tarjima nazariyasi va amaliyoti ta’lim yo‘nalishi 4-bosqich talabalari tomonidan tarjimonlik amaliyoti davomida tayyorlangan inglizcha subtitrlar tarjimalari tanlandi (ushbu inglizcha subtitrlar tarjimalari amaliyot himoyasida muvafaqiyatli himoya qilingan). SubtitleEdit dasturi [13] yordamida tayyorlangan subtitrlar AntConc [14] dasturida parallel korpus sifatida qayta ishlanib, miqdor va sifat tahliliga tortildi.

Tadqiqotning asosiy maqsadi subtitrlar tarjimasida so‘z qo‘llanilish chastotasi, token-belgilar sonidagi nomutanosiblik, olmoshlar va mustaqil so‘zlarning taqsimlanishi hamda milliy-madaniy birliklarning kontekstdagi tarjima yechimlarini aniqlashdan iborat. Shuningdek, maqolada subtitrlar tarjimasining asosiy tamoyillaridan biri bo‘lgan ixchamlik talabiga “funsub” (havaskor) sifatida talaba tarjimalarining qay darajada javob berishi ham muhokama qilinadi. Mazkur tadqiqot natijalari o‘zbek audiovizual tarjimashunosligi uchun empirik asos bo‘lib xizmat qilishi, shuningdek, tarjimonlarni tayyorlash jarayonida korpus texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirishi bilan ahamiyatlidir.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. An’anaviy qiyosiy tadqiqotlar yirik audiovizual mahsulotlar istemolchilari o‘rtasidagi til va madaniyat farqlari tufayli yuzaga keladigan tarjima strategiyalarini aniqlashda hanuzgacha foydali natijalar bermoqda. Biroq tarjimada ko‘chim tushunchasiga yashirin yoki oshkora tarzda tayanish ma’lum kamchiliklarga ham ega. Xususan, ko‘chimga asoslangan modellar ko‘pincha tarjima qilingan matnlarning manba matnga nisbatan formal farqlarining sabablarini to‘liq yoritib bera olmaydi.

Ajabnarlisi, dublyaj tadqiqotlari bilan shug‘ullanuvchi olimlar an’anaviy qiyosiy modellarning cheklangan jihatlarini birinchi bo‘lib ko‘rsatib berganlar. Tarjimadagi ko‘chimlarning aksariyat qiyosiy tavsiflari yozma matnlar tahliliga asoslangan bo‘lib, og‘zaki nutqni tarjima qilishda yuzaga keladigan o‘ziga xos qiyinchiliklar e’tibordan chetda qolgan. Holbuki, dialog tarjimasining o‘ziga xos jihatlarini tushunish, ayniqsa, filmlar kabi ko‘pmodalli matnlar kontekstida nihoyatda muhimdir. Tomoshabinlar nuqtayi nazaridan tarjima qilingan badiiy dialogning tabiiy va ishonarli eshutilishi filmning qabul qilinishi va muvaffaqiyatiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi [3]. Shu sababli, an’anaviy qiyosiy tadqiqotlar dublyaj qilingan dialogda “tabiiylik”ka qanday erishish mumkinligini tushuntirishga harakat qilgan [5; 6]. Biroq bu tadqiqotlar faqat qisman dalillarni taqdim etagan bo‘lib, dublyaj jarayonida odatda neytral, yagona yozma standartga tomon siljish yuz berishini ko‘rsatadi. Bu o‘zgarishlar natijasida asl dialogda mavjud bo‘lgan sotsiolingvistik xilma-xillik va og‘zaki nutqqa xos belgilar sezilarli darajada yo‘qoladi. Umuman olganda, dublyaj qilingan

tilning o‘ziga xos xususiyatlarini keng qamrovli miqdor (kvantitativ) tadqiqotlari bilan o‘rganish yetishmasligi hozirga qadar tarjima qilingan film dialogi real hayotdagi tabiiy dialogdan qay darajada farq qilishini chuqur tushunishga to‘sqinlik qilib kelmoqda.

Quyida korpus va uning turlariga to‘xtalib o‘tamiz. Tilshunoslikda korpus (ing. corpus, ko‘pligi corpora) — bu tilni ilmiy asosda o‘rganish uchun mo‘ljallangan, elektron shaklda jamlangan va ko‘pincha belgilangan (annotatsiyalangan) matnlar to‘plamidir. Korpus real til birliklarining amaliy qo‘llanilishini ko‘rsatadi va intuitiv taxminlardan ko‘ra empirik dalillarga tayangan holda tadqiqot olib borishga imkon beradi.

Korpus odatda quyidagi belgilar bilan tavsiflanadi:

- elektron shaklda bo‘lishi (kompyuterda qayta ishlanadi);
- haqiqiy (autentik) matnlardan tuzilishi;
- ma‘lum tamoyillar asosida tanlanishi (janr, davr, muallif, mavzu va h.k.);
- annotatsiyalangan bo‘lishi (morfologik, sintaktik, semantik va boshqalar);
- qidiruv va statistik tahlil imkoniyati.

Korpus qamrovi bo‘yicha, til soniga ko‘ra, vaqt mezoniga ko‘ra, annotatsiya darajasiga ko‘ra, shakliga va hajmiga ko‘ra turlarga bo‘linadi. Korpusni qamrovi bo‘yicha quyidagi turlarga ajratish mumkin:

1. Parallel korpus — bu manba matn va uning tarjima qilingan variantidan iborat bo‘lgan, segmentlar (gap, jumla, replikalar) darajasida moslashtirilgan (aligned) matnlar to‘plamidir. Bu korpus tarjima strategiyalarini aniqlash, transformatsiyalarni (qisqartirish, qo‘shimcha, almashtirish) tahlil qilish, ekvivalentlik va adekvatlikni baholash hamda lingvokulturologik birliklar tarjimasini o‘rganish kabi vazifalarni bajaradi.

2. Qiyosiy (comparable) korpus — bu tarjima qilinmagan, lekin: bir xil mavzu, bir xil janr, bir xil kommunikativ vazifaga ega bo‘lgan ikki yoki undan ortiq tildagi matnlar to‘plamidir. Bu korpus turli tillarda bir mavzuning ifodalanish usullarini solishtirish, tarjima tili va tabiiy til o‘rtasidagi farqlarni aniqlash kabi vazifalarni bajarishda foydalaniladi.

3. Manba (reference) korpusi — bu tilning me‘yoriy, tabiiy va keng qamrovli holatini aks ettiruvchi umumiy korpus bo‘lib, boshqa korpuslar bilan taqqoslash uchun mezon vazifasini bajaradi. Uning asosiy vazifalari so‘z va birliklarning chastotasini aniqlash, so‘z birikmalari va grammatik me‘yorlarni tekshirish, tarjima matnini tabiiy til bilan solishtirish kabilar hisoblanadi. Bunga British National Corpus (BNC), COCA (Corpus of Contemporary American English), O‘zbek milliy korpusi [12] kabilar misol bo‘ladi.

Subtitrlar tarjimasida tadqiqotlarida korpusga asoslangan yondashuvlardan foydalangan Romero-Fresco (2006, 2009) ispan tilidagi dublyaj nutqining tabiiyligini o‘rganishda quyidagi korpuslarga tayangan:

Parallel korpus: manba tildagi matnlar va ularning tarjimalaridan iborat bo‘lib, tillar o‘rtasidagi tarjima o‘zgarishlarini aniqlashda keng qo‘llaniladi. Romero-Fresconing parallel korpusi Amerikaning “Friends” teleseriali matnlari (ST) va ularning ispan tiliga dublyaj qilingan variantlaridan (TT) iborat bo‘lib, taxminan 300 000 so‘zni tashkil etadi.

Qiyosiy korpuslar: ikki mustaqil matnlar to‘plamidan iborat. Ulardan biri ma’lum bir tilda yaratilgan original matnlarni, ikkinchisi esa shu tilga boshqa til(lar)dan tarjima qilingan matnlarni o‘z ichiga oladi [2, 234]. Bunday bir tilli korpuslar tarjima matnlarining tipik lingvistik xususiyatlarini, bir xil janrga mansub yoki bir xil kommunikativ funksiyani bajaruvchi original matnlar bilan qiyoslash orqali aniqlash imkonini beradi. Romero-Fresconing qiyosiy korpusi “Friends” serialining ispancha dublyaj qilingan variantlari (TT) hamda ispan sitkomi Siete Vidas (“Yetti hayot”, 1999–2006) matnlaridan iborat bo‘lib, har ikkisi ham o‘xshash muhit, syujet va qahramonlarga ega (taxminan 300 000 so‘z) [7].

Manba (reference) korpusi: tilning muayyan turiga (masalan, og‘zaki nutq) mansub keng qamrovli matnlar to‘plami bo‘lib, shu tilning boshqa turi (masalan, yozma nutq) yoki boshqa tillardagi xuddi shu tur bilan qiyoslash uchun mezon sifatida xizmat qiladi. Romero-Fresco Real Academia Española (Ispan tili Qirollik akademiyasi) tomonidan tuzilgan 12 million so‘zli zamonaviy ispan tili korpusi — CREA ning tabiiy og‘zaki nutq bo‘limidan foydalanadi.

Romero-Fresconing (2006, 2009) ispan tilidagi dublyaj nutqining tabiiyligi bo‘yicha olib borgan tadqiqotlari audiovizual tarjimada korpusga asoslangan yondashuvning asosiy tamoyillarini yaqqol namoyon etadi.

Uning parallel korpusining ikki qismi (manba va tarjima matnlari) o‘rtasidagi taqqoslashlar shuni ko‘rsatadiki, dublyaj qilingan ssenariylar “manba matndagi og‘zaki nutqqa juda o‘xshash, ammo oldindan tayyorlangan og‘zaki uslub”ni namoyon etadi [8, 58]. Dublyaj qilingan suhbatlar tabiiy va idiomatik bo‘lib eshitilsa-da, ular baribir oldindan yaratilgan dialogga xos bo‘lgan konvensiyalarga bo‘ysunadi. Shu bilan birga, parallel korpusdan foydalanish aslyat va tarjima variantlari o‘rtasida sezilarli farqlar mavjudligini ham ko‘rsatadi. Masalan, frazeologik birliklar — ya’ni idiomatik ma’noga ega bo‘lgan va ko‘pincha tabiiy nutq bilan bog‘liq ko‘p so‘zli birliklar — holatini olaylik. Romero-Fresco [7]ning aniqlashicha, tarjimonlar ko‘pincha vizual kodlardan (kadr almashinuvi) yoki akustik kodlardan (dialoglarning ustma-ust kelishi yoki ovozning o‘chirilishi) foydalanib, manba matnda mavjud bo‘lmagan frazeologik birliklarni ataylab qo‘shadilar [7]. Bu esa dublyaj matnining tabiiyligini oshirishga qaratilgan bo‘ladi.

Qiyosiy modellar audiovizual tarjimini o‘rganishda ushbu soha shakllangan ilk davrlardan boshlab yetakchi rol o‘ynab kelmoqda. Dastlab yozma matnlarni tarjima qilish jarayonida yuzaga keladigan matn doirasida qayta moslashuvlarni tushuntirish uchun ishlab chiqilgan ko‘chim (shift) tushunchasi vaqt o‘tishi bilan manba matndan ancha jiddiy chetlanishlarni ham qamrab oladigan darajada kengaydi.

Tahliliy imkoniyatlari keng bo‘lishiga qaramay, ko‘chimga asoslangan yondashuvlar ma’lum tanqidlarga ham uchragan. Xususan, bunday yondashuvlarning tarjima qilingan audiovizual matnlarni tizimli va miqdoriy (kvantitativ) tahlil qilish imkoniyatlari cheklanganligi ta’kidlanadi. Korpusga asoslangan dublyaj tadqiqotlari bu muammoni qisman yumshatishga xizmat qildi. Hozirgacha olib borilgan tadqiqotlar dublyaj qilingan dialoglarda og‘zaki nutqni ifodalash uchun qo‘llaniladigan o‘ziga xos (idiosinkratik) til xususiyatlari

mavjudligini ko‘rsatdi. Pavesi (2009a: 209) ta’kidlaganidek, bunday farqlovchi belgilarni faqat uslub darajasi yoki rasmiylik darajasidagi siljishlar, yoxud tarjima tilining yozma shakliga yaqinlashish bilan izohlab bo‘lmaydi [4, 209]. Aksincha, bu xususiyatlar film diskursining tuzilishi hamda sun’iy og‘zaki nutq va film tarjimasi jarayonida shakllanadigan me’yorlar kabi boshqa omillar bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin.

Tadqiqot natijalari va muhokamasi. Mazkur tadqiqotda korpusga asoslangan yondashuv asosida “O‘tkan kunlar” filmining o‘zbek tilidagi subtitrlari hamda ularning ingliz tiliga tarjima qilingan “funsub” variantlari qiyosiy tahlil qilindi. Tadqiqot materiali sifatida SubtitleEdit dasturi yordamida tayyorlangan subtitrlar AntConc korpus dasturiga yuklandi. Natijada o‘zbek tilidagi subtitrlar korpusida 4368 ta token-belgi, ingliz tilidagi tarjima subtitrlari korpusida esa 5535 ta token mavjudligi aniqlandi. Inglizcha korpusdagi tokenlar sonining ko‘pligi subtitrlash jarayonida eksplisitatsiya va grammatik kengayish hodisalari mavjudligini ko‘rsatadi.

Olmoshlar chastotasi tahlili. “Wordlist” (ko‘p qo‘llanilgan so‘zlar) funksiyasi yordamida olingan chastota tahlili natijalariga ko‘ra (1-jadvalga qarang), o‘zbek tilidagi subtitrlarda eng ko‘p uchragan birliklar asosan shaxs va ko‘rsatish olmoshlaridan iborat. Jumladan, bu (48), men (36), nima (30), siz (28), shu (20) kabi olmoshlarning yuqori chastotada qo‘llanilishi film dialoglarining interaktiv va muloqotga yo‘naltirilgan xarakterga ega ekanligini ko‘rsatadi. Shuningdek, siz, sizni, sizga kabi hurmat shaklidagi birliklarning tez-tez uchrashi o‘zbek madaniyatiga xos ijtimoiy masofa va muomala etiketining muhim ko‘rsatkichi hisoblanadi.

1-jadval.

“O‘tkan kunlar” filmining o‘zbekcha subtitrlari korpusida olmoshlar chastotasi

Type	POS	Freq	Range	NormFreq	NormRange
bu	P	48	1	10989.01	1
men	P	36	1	8241.758	1
nima	P	30	1	6868.132	1
siz	P	28	1	6410.256	1
shu	P	20	1	4578.755	1
mana	P	18	1	4120.879	1
menga	P	16	1	3663.004	1
nega	P	15	1	3434.066	1
kim	P	14	1	3205.128	1
qani	P	14	1	3205.128	1
u	P	13	1	2976.19	1
sen	P	11	1	2518.315	1
sizni	P	11	1	2518.315	1
biz	P	10	1	2289.377	1
sizga	P	10	1	2289.377	1

bizni	P	8	1	1831.502	1
bizga	P	6	1	1373.626	1
mendan	P	6	1	1373.626	1
meni	P	6	1	1373.626	1

Ingliz tilidagi tarjima subtitrlarida esa you (199), I (139), your (105), my (74) kabi shaxs va egalik olmoshlarining keskin ustunligi kuzatiladi (2-jadvalga qarang). Bu holat ingliz tilida dialoglarning ko‘pincha shaxsga yo‘naltirilgan, aniq subyektli va grammatik jihatdan majburiy bo‘lishi bilan izohlanadi. Ayniqsa, *you* olmoshining juda yuqori chastotada uchrashi o‘zbek tilidagi siz va sen birliklarining tarjimada bitta neytral shaklga umumlashtirilishi natijasida yuzaga kelganini ko‘rsatadi. Bu esa tarjimada madaniy soddalashtirish (cultural neutralization) strategiyasining qo‘llanganidan dalolat beradi.

2-jadval.

“O‘tkan kunlar” filmining inglizcha subtitrlari korpusida olmoshlar chastotasi

Type	POS	Freq	Range	NormFreq	NormRange
you	p	199	1	35953.03	1
I	p	139	1	25112.92	1
your	p	105	1	18970.19	1
my	p	74	1	13369.47	1
it	p	72	1	13008.13	1
this	p	48	1	8672.087	1
we	p	45	1	8130.081	1
me	p	42	1	7588.076	1
he	p	41	1	7407.407	1
what	p	40	1	7226.739	1
who	p	26	1	4697.38	1
her	p	25	1	4516.712	1
all	p	24	1	4336.043	1
him	p	22	1	3974.706	1

Mustaqil so‘zlar (content words) tahlili. Mustaqil so‘zlar tahlili natijalariga ko‘ra (3-jadvalga qarang), o‘zbek tilidagi subtitrlarda aka (14), bek (17), xon (12), bolam (9), assalomu, alaykum kabi birliklar yuqori chastotada uchraydi. Ushbu birliklar o‘zbek xalqining madaniy, ijtimoiy va diniy qadriyatlari bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, filmning milliy koloritini belgilovchi asosiy komponentlardan hisoblanadi. Xususan, aka va bek kabi murojaat birliklari ierarxiya va qarindoshlik munosabatlarini ifodalasa, assalomu alaykum diniy-madaniy salomlashuv shaklini aks ettiradi.

3-jadval.

“O‘tkan kunlar” filmining o‘zbekcha subtitrlari korpusida mustaqil so‘zlar chastotasi

Type	POS	Freq	Range	NormFreq	NormRange
------	-----	------	-------	----------	-----------

bir	Content	30	1	6868.132	1
musiqa	C	29	1	6639.194	1
yangrayapti	C	29	1	6639.194	1
deb	C	21	1	4807.692	1
endi	C	20	1	4578.755	1
Otabek	C	20	1	4578.755	1
bek	C	17	1	3891.941	1
aka	C	14	1	3205.128	1
olib	C	13	1	2976.19	1
xon	C	12	1	2747.253	1
ikki	C	12	1	2747.253	1
alaykum	C	10	1	2289.377	1
assalomu	C	9	1	2060.44	1
bolam	C	9	1	2060.44	1
gap	C	9	1	2060.44	1

Inglizcha tarjima subtitrlarida esa father, son, daughter, majesty kabi birliklarning yuqori chastotada uchrashi e’tiborni tortadi (4-jadval). Bu birliklar o‘zbek tilidagi murojaat va ijtimoiy maqom bildiruvchi so‘zlarning tarjimada semantik yaqin, biroq madaniy jihatdan umumiyroq birliklar bilan almashtirilganini ko‘rsatadi. Masalan, aka so‘zining brother yoki umuman tushirib qoldirilishi, bek va xon birliklarining esa *sir* yoki *majesty* kabi funksional ekvivalentlar orqali ifodalanishi kuzatiladi. Bu holat subtitrlash jarayonida vaqt va makon cheklavlari sababli adaptatsiya va reduksiya strategiyalarining faol qo‘llanilganini ko‘rsatadi.

4-jadval.

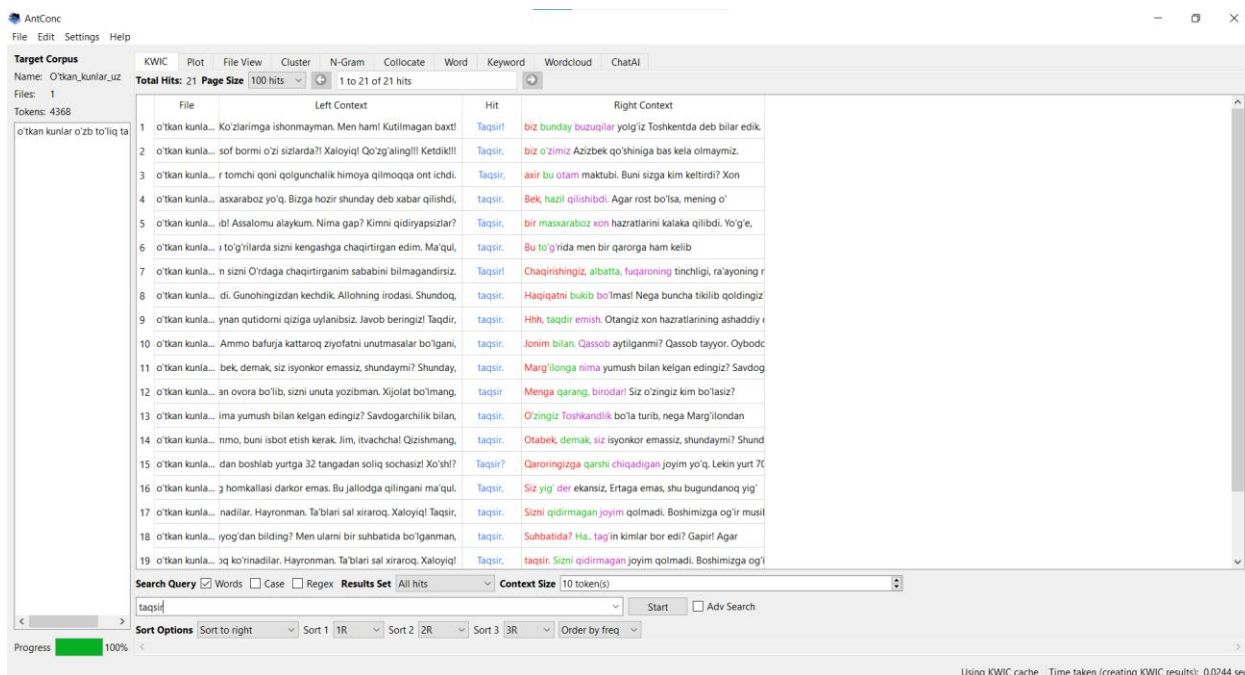
“O‘tkan kunlar” filmining inglizcha subtitrlari korpusida mustaqil so‘zlar chastotasi

Type	POS	Freq	Range	NormFreq	NormRange
music	content	53	1	9575.429	1
have	c	48	1	8672.087	1
go	c	35	1	6323.397	1
son	c	33	1	5962.06	1
Tashkent	c	31	1	5600.723	1
come	c	28	1	5058.717	1
father	c	24	1	4336.043	1
majesty	c	24	1	4336.043	1
Otabek	c	22	1	3974.706	1
here	c	21	1	3794.038	1
daughter	c	20	1	3613.369	1
letter	c	19	1	3432.701	1
know	c	18	1	3252.033	1

Margilan	c	18	1	3252.033	1
----------	---	----	---	----------	---

Lexik-semantik siljishlar va tarjima strategiyalari. Korpus tahlili shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek tilidagi subtitrlarda ko‘proq otlarga asoslangan, madaniy yuklamasi kuchli birliklar ustun bo‘lsa, inglizcha tarjimada fe‘l va olmoshlarga tayangan, soddalashtirilgan leksik struktura kuzatiladi. Inglizcha korpusdagi *have, go, come, know* kabi umumiy fe‘llarning yuqori chastotasi subtitrlashda mazmunni tez va tushunarli yetkazish maqsadida dinamik ekvivalentlik tamoyiliga amal qilinganini ko‘rsatadi. Shuningdek, har ikkala korpusda *music/musiq*a birliklarining yuqori chastotada uchrashi subtitrlarda paralingvistik axborotni verbal shaklda ifodalash tendensiyasining mavjudligini ko‘rsatadi. Bu holat subtitrlarning nafaqat dialogni, balki sahnadagi fon tovushlari va emotsional holatlarni ham yetkazishga xizmat qilayotganini tasdiqlaydi.

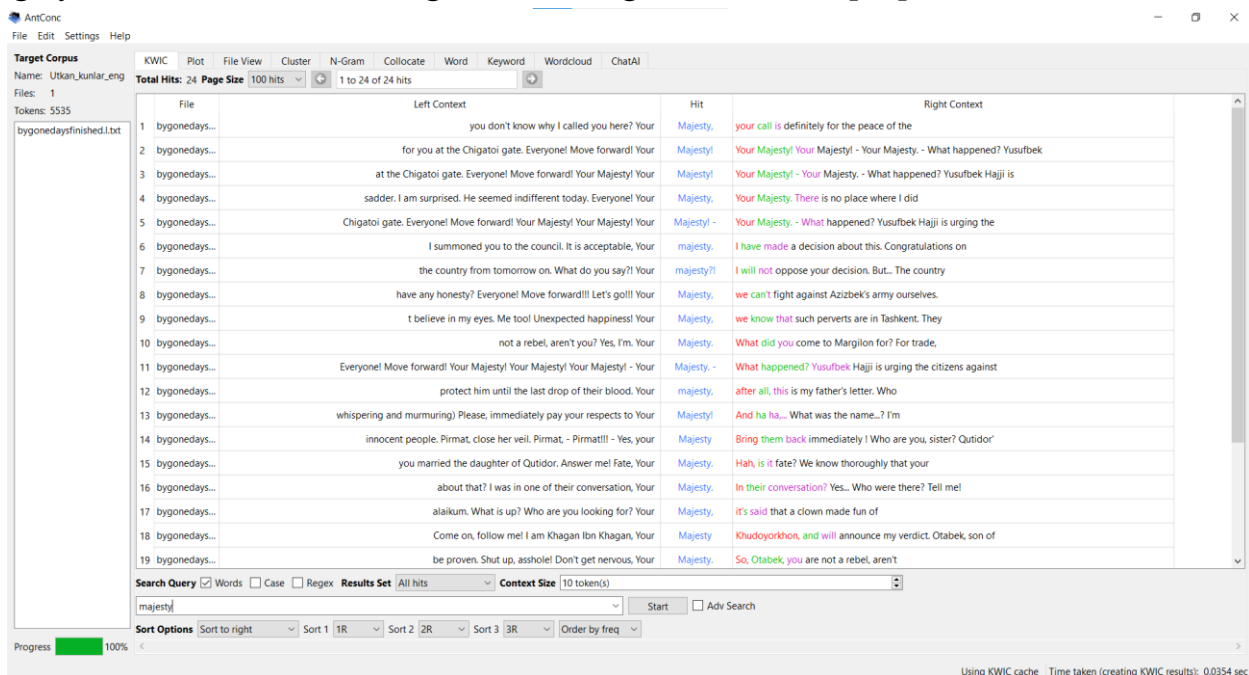
Madaniy-spetsifik murojaat birliklarining kontekstual va tarjimaviy tahlili. Tadqiqotning navbatdagi bosqichida AntConc dasturining so‘z birikmalari (concordance) funksiyasi yordamida o‘zbek tilidagi subtitrlarda uchraydigan milliy-madaniy yuklamaga ega murojaat birliklarining kontekstual qo‘llanilishi tahlil qilindi. Xususan, *taqsir* va *begim* kabi tarixiy-diniy va ijtimoiy maqomni ifodalovchi birliklarga alohida e‘tibor qaratildi (1-rasm). Taqsir so‘zi eskirgan birlik bo‘lib, amaldorlarga, boy va mullalarga hurmat bilan murojaat qilish shakli sifatida qo‘llaniladi [10]. Demak, mazkur birlik semantik jihatdan oddiy shaxsga emas, balki ijtimoiy ustunlik va ma‘naviy mavqega ega shaxslarga nisbatan ishlatiladigan murojaat formasidir.

1-rasm. “O‘tkan kunlar” filmining o‘zbekcha subtitrlari korpusida “taqsir” so‘zining (concordance) qo‘llanilishi

Concordance natijalari shuni ko‘rsatadiki, taqsir so‘zi film dialoglarida ko‘pincha hokimiyat vakillari, xon atrofidagi amaldorlar yoki muhim qarorlar muhokama qilinayotgan vaziyatlarda ishlatilgan. Chap va o‘ng kontekstlar tahlili mazkur birlikning odatda iltimos, hisobot berish, tasdiqlash yoki o‘zini pastroq ijtimoiy mavqeda ko‘rsatish kabi pragmatik

vazifalarni bajarishini ko‘rsatadi. Bu esa taqsir so‘zining nafaqat leksik, balki kuchli diskursiv va pragmatik funksiyaga ega ekanligini tasdiqlaydi. Ingliz tiliga tarjima qilingan subtitrlarda ushbu birlikning aksariyat hollarda “Your Majesty” shaklida ifodalangani aniqlandi (2-rasm). *Concordance* misollari shuni ko‘rsatadiki, taqsir so‘zi qo‘llanilgan deyarli barcha kontekstlarda inglizcha tarjimada *Your Majesty* ishlatilgan. Biroq ingliz tilida *majesty* atamasi asosan qirol yoki qirolichaga, yoxud ularga tenglashtiriladigan oliy monarxik maqom egalariga murojaat qilish uchun qo‘llaniladi. Cambridge lug‘atida ham bu birlikning aynan monarxik unvonlarga xos ekanligi ta’kidlanadi [11].

2-rasm. “O‘tkan kunlar” filmining inglizcha subtitrlari korpusida “majesty” so‘zining (concordance) qo‘llanilishi

Mazkur holat tarjimada semantik kengayish va madaniy siljish (cultural shift) yuzaga kelganini ko‘rsatadi. O‘zbek tilidagi taqsir so‘zi har doim ham bevosita qirollik maqomini anglatmaydi, balki ko‘proq hurmat, ijtimoiy masofa va ierarxiyani bildiruvchi umumiy murojaat shaklidir. Shu bois, taqsir so‘zining *Your Majesty* orqali tarjima qilinishi ingliz tilida yuqori darajadagi monarxik obrazni faollashtiradi, bu esa manba matndagi tarixiy-ijtimoiy reallikni qisman o‘zgartiradi. Tarjimaning muqobil variantlari sifatida *Your Honor*, *Your Excellency*, *Lord*, *Sir* yoki hatto *Master* kabi birliklar semantik va pragmatik jihatdan taqsir so‘ziga nisbatan yaqinroq bo‘lishi mumkin edi. Ushbu birliklar ingliz tilida har doim ham qirollik maqomini anglatmaydi va kengroq ijtimoiy-hurmat doirasini qamrab oladi. Demak, *Your Majesty* tanlovi tarjimonlarning funktsional ekvivalentlikdan ko‘ra auditoriyaga tez tushunarli bo‘lgan yuqori martabali obrazni tanlashga intilganini ko‘rsatadi. Bu holat subtitrlash jarayonida madaniy moslashtirish (adaptation) va neytrallashtirish (neutralization) strategiyalarining ustuvor bo‘lganini ko‘rsatadi. Subtitrlashning vaqt va hajm cheklavlari, shuningdek, xalqaro auditoriya uchun tushunarlilik talabi tarjimonlarni madaniy jihatdan murakkab birliklarni soddaroq va tanishroq konseptlar bilan almashtirishga undagan.

Natijada, taqsim kabi milliy-madaniy birliklar tarjimada o‘zining nozik ijtimoiy va tarixiy ma’nolarining bir qismini yo‘qotgan.

Umuman olganda, *concordance* tahlili shuni ko‘rsatadiki, “O‘tkan kunlar” filmi inglizcha subtitrlarida murojaat birliklarining tarjimasi nafaqat lingvistik, balki lingvokulturologik va kognitiv muammolarni ham yuzaga chiqaradi. *Taqsim* → *Your Majesty* kabi tarjima juftliklari subtitrlashda milliy kolorit va tarixiy haqiqatni saqlash bilan auditoriya ehtiyojlari o‘rtasidagi muvozanat masalasi dolzarb ekanini yana bir bor tasdiqlaydi.

Tarjima subtitrlarida token-belgilar soni va subtitrlash me‘yorlari. Ikki korpusni qiyosiy tahlil qilish jarayonida yana bir muhim jihat e‘tiborni tortadi: o‘zbekcha va inglizcha subtitrlar o‘rtasidagi tokenlar sonidagi nomutanosiblik. AntConc dasturi natijalariga ko‘ra, o‘zbek tilidagi subtitrlar korpusida 4368 ta token-belgi, ingliz tiliga tarjima qilingan subtitrlar korpusida esa 5535 ta token mavjud. Ya‘ni tarjima subtitrlarida tokenlar soni manba subtitrlarga nisbatan sezilarli darajada ko‘p. Mazkur holat audiovizual tarjima, xususan subtitrlashning asosiy tamoyillariga zid hisoblanadi. Ma‘lumki, subtitrlashda matn qisqa, ixcham va tez o‘qiladigan bo‘lishi lozim, chunki tomoshabin bir vaqtning o‘zida ham yozuvni o‘qishi, ham ekrandagi vizual lavhani kuzatishi kerak. Shu sababli, professional subtitrlash amaliyotida ko‘pincha reduksiya, kondensatsiya va tushirib qoldirish strategiyalaridan faol foydalaniladi.

Talabalar tomonidan tayyorlangan inglizcha subtitrlarda esa aksincha, grammatik va leksik kengayish holatlari kuzatiladi. Tokenlar sonining ko‘pligi tarjimada eksplisitatsiya strategiyasining haddan tashqari qo‘llanganini ko‘rsatadi. Jumladan, o‘zbek tilida kontekst orqali tushunarli bo‘lgan ma‘no ingliz tilida to‘liq gap shaklida ifodalangan, ba‘zi hollarda esa bir birlik o‘rniga bir nechta so‘z ishlatilgan. Bu holat ingliz tilining analitik tuzilishi bilan qisman izohlanishi mumkin bo‘lsa-da, tokenlar sonidagi sezilarli farq tarjimonlarning subtitrlash texnik cheklovlarini yetarli darajada hisobga olmaganini ko‘rsatadi. Mazkur kamchilik, asosan, tarjimaning o‘quv-amaliy xarakteri bilan bog‘liq bo‘lib, talabalar tarjima jarayonida ko‘proq to‘liq va aniq ekvivalentlikka intilgan, biroq subtitrlashning vaqt va makon cheklovlarini ikkilamchi omil sifatida qabul qilgan. Natijada, inglizcha subtitrlar semantik jihatdan to‘g‘ri bo‘lsa-da, ularning hajmi tomoshabin uchun kognitiv yuklamani oshirishi mumkin.

Shu nuqtayi nazardan, korpus tahlili natijalari subtitrlash ta‘limida nafaqat lingvistik ekvivalentlik, balki texnik va funksional me‘yorlarni ham alohida o‘rgatish zarurligini ko‘rsatadi. Tarjima jarayonida qisqartirish, ma‘no kondensatsiyasi va vizual kontekstga tayanish kabi ko‘nikmalar shakllantirilmasa, subtitrlar professional standartlarga javob bermaydi. Demak, tokenlar sonidagi ushbu tafovut talabalar tarjimasining asosiy kamchiliklaridan biri sifatida baholanishi mumkin va bu holat subtitrlash bo‘yicha o‘quv dasturlarini takomillashtirish zaruratini yana bir bor tasdiqlaydi.

Xulosa. Mazkur tadqiqot o‘zbek badiiy filmlarining ingliz tiliga subtitrl orqali tarjimasini o‘rganishda korpusga asoslangan yondashuvlarning samaradorligini namoyon

etdi. “O‘tkan kunlar” filmi misolida yaratilgan o‘zbekcha va inglizcha parallel subtitrlar korpusi AntConc dasturi yordamida tahlil qilinib, subtitr tarjimasida yuzaga keladigan lingvistik va pragmatik o‘zgarishlar miqdoriy hamda sifat jihatdan yoritildi. Tadqiqot natijalari ingliz tilidagi subtitr tarjimalarida token-belgilar sonining o‘zbekcha originalga nisbatan sezilarli darajada ko‘pligini ko‘rsatdi. Bu holat subtitr tarjimasining asosiy tamoyillaridan biri bo‘lgan ixchamlik talabiga to‘liq rioya etilmaganini anglatadi hamda tarjimonlarning yozma nutqqa xos kengaytirilgan ifodaga moyilligini ko‘rsatadi. Bunday tendensiya tomoshabinning bir vaqtning o‘zida matnni o‘qish va vizual lavhani idrok etish imkoniyatini cheklashi mumkin. So‘z va so‘z birikmalari (*word list* va *concordance*) tahlillari subtitr matnlarida olmoshlar va yuqori chastotali birliklarning muhim rol o‘ynashini tasdiqladi. Inglizcha subtitrlarda shaxs olmoshlarining, xususan *you* va *I* birliklarining yuqori chastotada qo‘llanishi dialogning subyektivlashuvi va ekspressivligining ortganini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, mustaqil so‘zlar tahlili inglizcha tarjimada ayrim semantik birliklarning qo‘shilishi yoki kengaytirilishini aniqlash imkonini berdi. Milliy-madaniy birliklar tahlili subtitr tarjimasida muhim muammolardan biri ekanini ko‘rsatdi. Xususan, *taqsir* kabi ijtimoiy-madaniy yuklama yuqori bo‘lgan murojaat shaklining ingliz tilida *Your Majesty* shaklida tarjima qilinishi semantik va pragmatik nomutanosiblikni yuzaga keltirgan. Mazkur holat tarjimada funksional ekvivalentlikdan ko‘ra rasmiy va ierarxik ekvivalent tanlanganini, bu esa manba madaniyatidagi murojaatning real ijtimoiy maqomini to‘liq aks ettirmaganini ko‘rsatadi.

Umuman olganda, tadqiqot korpusga asoslangan yondashuvlar audiovizual tarjimada, xususan, subtitr tarjimasini tahlil qilishda ishonchli empirik asos yaratishini tasdiqlaydi. Bunday yondashuv subtitr matnlaridagi miqdoriy nomutanosibliklar, tarjima strategiyalari hamda madaniy moslashuv muammolarini aniqlashda samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari tarjimonlarni tayyorlash jarayonida korpus texnologiyalaridan foydalanish, subtitr tarjimasida ixchamlik va tabiiylik tamoyillariga e‘tiborni kuchaytirish zarurligini ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Baker, Mona (1993) ‘Corpus Linguistics and Translation Studies: Implications and Applications’, in Mona Baker, Gill Francis and Elena Tognini-Bonelli (eds) *Text and Technology: In Honour of John Sinclair*, Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins, 233 – 50.
2. Baker, Mona (1995) ‘Corpora in Translation Studies: An Overview and Suggestions for Future Research’, *Target* 7 (2): 223 – 43 .
3. Kozloff, Sarah (2000) *Overhearing Film Dialogue*, Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
4. Pavesi, Maria (2009 a) ‘Dubbing English into Italian: A Closer Look at the Translation of Spoken Language’, in Jorge Díaz Cintas (ed.) *New Trends in Audiovisual Translation*, Bristol : Multilingual Matters , 197 – 209 .

5. Pavesi, Maria and Maria Freddi (2009) ‘ Introduction ’, in Maria Freddi and Maria Pavesi (eds) *Analysing Audiovisual Dialogue. Linguistic and Translational Insights*, Bologna: Clueb , 11 – 16 .
6. Pérez-González, Luis (2007) ‘Appraising Dubbed Conversation: Systemic Functional Insights into the Construal of Naturalness in Translated Film Dialogue’, *The Translator* 13 (1): 1 – 38 .
7. Romero-Fresco , Pablo (2006) ‘ The Spanish Dubbese: A Case of (Un)idiomatic Friends’, *JoSTrans* 6 : 134 – 52 . Available online: www.jostrans.org/issue06/art_romero_fresco.pdf (last accessed on 15 September 2013).
8. Romero-Fresco, Pablo (2009) ‘ Naturalness in the Spanish Dubbing Language: A Case of Not- so- close Friends ’, *Meta* 54 (1): 49 – 72 .
9. O‘tkan kunlar. Film. Rej. Y.A’zamov. 1969.
10. <https://izoh.uz/word/taqsir>
11. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/majesty>
12. <https://uzbekcorpus.uz/newIndex>
13. <https://www.nikse.dk/subtitleedit>
14. <https://www.laurenceanthony.net/software/antconc/>